

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Обґрунтовано доцільність системного дослідження населення регіону. Проведено аналіз особливостей дослідження демографічної ситуації. Виявлено та обґрунтовано основні взаємозв'язки демографічного і соціально-економічного розвитку регіону. Визначено специфіку демографічної ситуації регіону як відкритої системи. Визначено особливості застосування системного підходу до суспільно-географічного дослідження населення регіону.

Ключові слова: демографічна ситуація, регіональні дослідження, соціально-економічний розвиток, системний підхід, взаємозв'язки елементів системи.

L. Nemets, K. Segida

THE SYSTEMS APPROACH TO PUBLIC-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF POPULATION OF REGION

The system expedience of the research of population of region is grounded. The analysis of the features of the research of demographic situation is conducted. Intercommunications of demographic and socio-economic development of region are exposed and grounded. The specific of the demographic situation of region as an open system is certain. The features of application of systems approach to public-geographical research of population of region are considered.

Keywords: demographic situation, regional researches, socio-economic development, systems approach, intercommunications of elements of the system.

Вступ. Необхідність дослідження особливостей демографічної ситуації на регіональному рівні зумовлена диференціацією окремих складових та специфікою соціально-економічного розвитку. На сучасному рівні розуміння значення демографічного фактору в соціально-економічному розвитку при проведенні регіонального демографічного дослідження підсилює актуальність дослідження демографічних процесів не ізольовано, а в безпосередньому зв'язку різних факторів і з відповідними процесами в суспільстві, тобто з позицій системного підходу.

Вихідні передумови. Елементи системного підходу в географії почали застосовуватись із середини ХХ ст., у суспільній географії – на початку нового століття, проте темпи їх упровадження у фундаментальні суспільно-географічні дослідження є досить інтенсивними, що пояснюється специфікою останніх [2]. У сучасних регіональних суспільно-географічних дослідженнях активно використовуються елементи системного підходу, про що свідчить ряд цікавих наукових публікацій та монографій, наприклад: дослідження сфери медичних послуг [3], територіальних особливостей транспортної системи, організації господарства в цілому [4] тощо. Дослідження демографічної ситуації регіону є основою для розробки регіонального планування, прогнозування економічного розвитку, організації соціальної сфери, медичних установ, закладів освіти та культури, міського планування тощо.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Отже, специфіка регіонального демографічного дослідження здебільшого залежить від особливостей регіонального об'єкта, які, в свою чергу, обумовлені взаємозв'язками між демографічними процесами та тенденціями соціально-економічного розвитку регіону і його кореляцією з відповідними показниками на різних ієрархічних рівнях. У статті ставимо за головну мету виявлення деяких важливих особливостей суспільно-географічного дослідження демографічної ситуації регіону з позиції системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Двосторонній характер зв'язків демографічних і соціально-економічних процесів у суспільстві зумовив два основні напрями дослідження населення. Один з них розглядає вплив соціально-економічних чинників на окремі складові процесу відтворення населення, демографічну поведінку тощо, інший – дослідження впливу демографічних чинників на соціально-економічний розвиток. Демографічні і соціально-економічні процеси тісно взаємозв'язані і утворюють складну систему причинно-наслідкових зв'язків і залежностей. Теоретичний синтез цих двох напрямів є важливою особливістю у дослідженні взаємозв'язків демографічного і соціально-економічного розвитку, тому дослідження населення розглядається як складна соціальна система, цілісне утворення взаємопов'язаних елементів, функціонування і розвиток яких відбувається під впливом багатьох чинників і загальних законів. Таким чином, населення є підсистемою по відношенню до системи «суспільство» із стійкими соціально-біологічними зв'язками [7].

Системний підхід до вивчення населення обумовлений об'єктивними причинами, що склалися на сучасній стадії демографічного розвитку: зокрема, складністю структури процесу розвитку, системи зв'язків і відносин; динамізмом кількісних і якісних характеристик окремих складових процесу відтворення; характером зміни самих зв'язків тощо. Необхідність системного підходу до дослідження населення пов'язана також із потребами вдосконалення управління, розвитком населення регіонального рівня, у першу чергу – переходом від простого підсумовування знань про окремі складові процесу відтворення населення до системи знань про населення [4, 7]. Отже, населення розглядається як відкрита система, основні системоутворюючі зв'язки якої формуються в результаті обміну між даною системою і навколишнім середовищем, особливе значення серед яких має інформаційна складова. При цьому системоутворюючими називаються «істотні, стійкі, об'єктивні зв'язки і відносини, які визначають перебіг процесів у даній системі» [6].

Як елементи цієї системи розглядаються процеси розвитку демографічних структур, а також ті елементи суспільних відносин, які функціонально пов'язані з цими процесами. Іншими словами, економічні відносини в цілому, як і будь-які інші суспільні відносини, виходять за рамки системи народонаселення. Але та частина цих відносин, яка здійснює безпосередній вплив на демографічні процеси, процеси формування демографічних

структур і демографічну поведінку, розглядається у складі цієї системи [1]. Якщо етичні, правові, психологічні і інші відносини мають лише корегуючу дію на демографічні процеси через формування у людей репродуктивних установок, то економічні відносини є провідними, саме вони в більшості випадків визначають основну спрямованість зміни демографічних процесів, впливають на свідомість і соціальну поведінку людей. Складна мережа функціональних зв'язків і відносин має місце не тільки «усередині» окремих демографічних процесів, але й між самими цими процесами. Розмежованість демографічних процесів дозволяє поставити питання про виділення серед сукупності демографічних процесів основного процесу, для якого характерним є прямиий вплив на інші демографічні процеси, що у свою чергу здійснюють зворотню корегуючу дію на основний процес [5]. У якості такого основного процесу розглядається відтворення населення. Ураховуючи, що населення є підсистемою системи більш високого рангу (суспільства), суспільне відтворення розглядають як зовнішнє середовище по відношенню до відтворення населення.

Таким чином, перехід до системного вивчення населення є необхідною передумовою дослідження тих властивостей його окремих елементів, які виявляються тільки у взаємодії із соціально-економічними процесами, передумовою правильної постановки проблем, що виникають на стику демографічного і соціально-економічного розвитку. При такій постановці задачі особливо важливим є територіальний аспект дослідження [7]. Необхідність вивчення територіальних особливостей взаємозв'язку населення й економіки була викликана, з одного боку, регіональними відмінностями перебігу і результатів демографічного розвитку, регіональними особливостями формування населення, а з іншого – розвитком досліджень регіональної економіки, формуванням механізму економічного розвитку регіонів тощо.

Територіальний аспект дослідження широко використовується, проте тільки системний підхід припускає чітке виділення регіону, по відношенню до якого одні демоекономічні зв'язки є внутрішніми, а інші – зовнішніми; в іншому випадку існує висока вірогідність похибки отриманих результатів. Таким чином, подальший розвиток досліджень населення і економіки має бути пов'язаний із розробкою методик системного вивчення регіонального розвитку. Дослідження населення окремого регіону розглядається як системний об'єкт, включений, у свою чергу, в систему інших соціально-економічних об'єктів, що описують розвиток регіону, і органічно пов'язаний із ними [2]. Тобто, населення розглядається, з одного боку як елемент регіональної системи, а з іншого боку – як підсистема більш високого порядку – суспільства – і включає сукупність суспільних відносин, що складаються у процесі відтворення населення – суб'єктів усіх суспільних відносин. У такій постановці пізнання закономірностей розвитку населення неможливе без знання про розвиток соціально-економічних характеристик регіону, так само як останнє неможливе без знання про особливості демографічних процесів.

Концепція системного представлення розвитку регіону припускає виділення окремих підсистем, що описують його розвиток, пов'язаних між собою множиною зв'язків, які створюють певну цілісність [2, 3, 6]. Населення регіону розглядається як одна з підсистем регіональної системи. Ця підсистема з одного боку складається з елементів і відносин, що належать регіональній системі і утворюють цілісність усередині цієї системи, а з іншого боку – включена як елемент у системи більш високого територіального рівня. Елементами такої підсистеми слід вважати окремі демографічні процеси і процеси формування демографічних структур, а також ті елементи суспільних відносин, які функціонально пов'язані з цими процесами в рамках даної регіональної системи. Виходячи із зазначеного, доцільно розглядати регіональні демографічні процеси (народжуваність, смертність, шлюбність тощо) як підсистеми, які утворюють цілісність усередині демографічної підсистеми регіонів; міграцію і процеси розселення слід аналізувати як відносно самостійні підсистеми, що мають достатньо складну структуру, входять в інші демографічні і соціально-економічні системи, а міжрегіональні міграційні потоки – як системні зв'язки між регіонами – підсистемами, що належать територіальним рівням більш високого порядку [1]. Таким чином, дослідження кожного з демографічних процесів на регіональному рівні має підкріплюватись синтезом наукових уявлень про всі демографічні процеси в цілому, про взаємозв'язок даного процесу із соціально-економічними характеристиками як на рівні регіону, так і на більш високому територіальному рівні в єдиній системі.

Ускладнення структури галузевого і територіального управління, а також труднощі вивчення регіону як об'єкта, в якому соціально-економічні, демографічні і екологічні процеси знаходяться у постійній взаємодії, зумовили появу іншого напрямку досліджень (в рамках концепції системного вивчення процесів регіонального розвитку), в якому одна із задач представляє спрощення схематизації регіону як системи (шляхом виділення підсистем і окремих територіальних елементів для самостійного вивчення). Питання про територіальні і функціональні структури демосистем різних територіальних рівнів набуває вагомого значення при побудові цілісної концепції системного представлення населення.

Висновки. Для всебічного вивчення населення регіону доцільно проводити дослідження з урахуванням системного підходу за такими основними напрямками: аналіз складових процесу відтворення, процесів формування статеві-вікової та сімейної структур і розвитку населення; моделювання демографічних процесів і демографічної ситуації регіону та їх прогнозування. Таким чином, дослідження демографічної системи на регіональному рівні є необхідною складовою при плануванні, управлінні, прогнозуванні розвитку суспільства і економіки регіону, побудові оптимальної регіональної політики з подальшою трансформацією отриманих знань і результатів, а також урахування територіальних відмінностей відповідно до державного рівня.

Рецензент – д-р геогр. наук, проф. А.П. Голиков

Література:

1. *Медков В.М.* Введение в демографию: Учеб. для вузов. – СПб.: Академический проект; М.: Фонд «Мир», 2006. – 429 с.
2. *Немец К.А.* Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Харьков: Вост.- регион. центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.
3. *Немец К.А., Немец Л.М.* Синергетичний підхід у дослідженні медичних систем різного ієрархічного рівня // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5(2). – С. 53–61.
4. *Немец Л.М., Олійник Я.Б., Немец К.А.* Просторова організація соціально-економічних процесів в Україні. – К. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
5. *Соболева С.В.* Демографические процессы в региональном социально-экономическом развитии. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1988. – 208 с.
6. *Системний аналіз: Конспект лекцій / О.Л. Добржанська.* – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2004. – 124 с.
7. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії. – Одеса.: Астропринт, 2009. – 540 с.

Л.Н. Немец, Е.Ю. Сегида

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМУ ИССЛЕДОВАНИЮ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

Обоснована целесообразность системного исследования населения региона. Проведен анализ особенностей исследования демографической ситуации. Выявлены и обоснованы взаимосвязи демографического и социально-экономического развития региона. Определена специфика демографической ситуации региона как открытой системы. Определены особенности применения системного подхода к общественно-географическому исследованию населения региона.

Ключевые слова: демографическая ситуация, региональные исследования, социально-экономическое развитие, системный подход, взаимосвязи элементов системы.

УДК 37.02 : 910.1

Л.Б. Паламарчук

Институт педагогіки АПН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ ЗМІН ОСВІТНЬОГО І КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА

У статті розглядаються умови формування педагогічної компетентності вчителя географії у зміненому сучасному освітньому та культурному середовищі. На основі загальної педагогічної теорії компетентності автор прагне проектувати основні завдання для вчителя географії.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, компетенції, педагогічна майстерність.